

Кульпінський С. В.,

кандидат економічних наук,
завідувач відділу інституційних секторів економіки
Науково-дослідного фінансового інституту
Академії фінансового управління
Міністерства фінансів України

РЕГУЛЮВАННЯ ВИМОГ ДО БАНКІВСЬКОГО КАПІТАЛУ В КОНТЕКСТІ АНТИЦИКЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Розглядається роль і загальна структура капіталу в банківському секторі. Аналізуються вимоги до адекватності капіталу банків в Україні. Висвітлюються питання достатності капіталу в ряді країн і в Україні. Обґрунтовується необхідність посилення вимог до структури капіталу банків і використання цих вимог як регулятивного інструменту бізнес-циклу.

Ключові слова: адекватність капіталу, банки, регулювання, бізнес-цикл.

Ринкова вартість капіталу українських банків, тобто вартість за якою вони торгуються, значно зросла у 2005–2008 рр. Однак з початком фінансової кризи інтерес до вітчизняних банків було втрачено, що зумовлює необхідність пошуку ними ресурсів поповнення капіталу або скорочення обсягів кредитування. Окрім того, ріст проблемної заборгованості банків спонукає регулятивні органи у низці країн, у тому числі розвинутих, змінювати вимоги до адекватності банківського капіталу. Тому завдання своєчасного попередження системних криз у банківській системі та забезпечення стійкого економічного зростання потребують запровадження нових вимог до капіталу.

Питанням регулювання вимог до капіталу банків присвячено дослідження таких вітчизняних учених, як А. М. Мороз, О. В. Дзюблюк, М. Д. Алексеєнко. Однак ріст проблемних боргів банків у певні періоди макроекономічного розвитку, а також виникнення ризиків перегріву економіки через надмірне кредитування зумовлюють актуальність подальших наукових розробок у сфері вимог щодо регулювання капіталу.

Акції українських банків почали активно торгуватися на біржі лише у 2004–2005 рр. Спершу учасниками біржі були всього два банки, а пізніше їх кількість збільшилася до шести. Активне проникнення іноземного капіталу у банківську систему припадає на 2005–2008 рр. Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків зросла з 9,5 % на початку 2005 р. до 35 % на початку 2008 р. Через незначну кількість банків, що торгувалися на біржі з самого початку, їх вартість практично не відбивала того попиту, який формувався з боку переважно іноземних інвесторів. Поступове проникнення іноземних інвесторів у вітчизняний банківський сектор підвищувало

ринкову вартість капіталу, яка визначалась як вартість, що платиться за певну частку акцій у банку щодо обсягу його акцій¹.

Роль банківського капіталу зростала разом з активами. Якщо у 1997–2003 рр. частка банківського капіталу у ВВП коливалася на рівні, близькому до 4 %, то вже з 2003 р. почався її ріст, який досяг рекордного значення – 12,5 % ВВП у 2008 р. Це було пов'язано як із проникненням іноземних інвесторів на вітчизняний ринок, так і зі збільшенням заощаджень домогосподарств, підвищенням темпів економічного зростання і необхідністю нарощувати капітал акціонерами банків. Однак з початком фінансової кризи 2008 р. ріст капіталу призупинився, значних стимулів до його нарощування не було, а адекватність капіталу банків давала можливість дотримуватися регулятивних нормативів НБУ (таблиця).

Таблиця

Власний капітал та кредити банків у ВВП України

Показник	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Номінальний ВВП, млрд грн	102,6	130,4	170,0	201,9	213,4	264,1	345,1	441,4	535,8	720,7	950,0	940,0
Кредити банків, млрд грн	8,8	11,7	23,6	32,0	46,7	73,4	97,2	156,3	269,6	485,5	792,3	755,3
Власний капітал банків, млрд грн	4,8	5,8	6,4	7,8	9,9	12,8	18,4	25,4	42,5	69,5	119,2	118,2
Питома вага кредитів у ВВП, %	8,6	9,0	13,9	15,8	21,9	27,8	28,2	35,4	50,3	67,4	83,4	80,4
Питома вага власного капіталу у ВВП, %	4,7	4,4	3,8	3,9	4,6	4,8	5,3	5,8	7,9	9,6	12,5	12,6

Розраховано за даними НБУ, Держкомстату, Міністерства економіки за 9 місяців 2009 р.

Початок зростання частки статутного капіталу банків у структурі власного припав на середину 2008 р., коли до певної міри було уповільнено кредитування. Вагомим чинником приросту частки статутного капіталу стали відчутні збитки банків у 2009 р., які поглинули частину здобутків поточного року. Вже в середині 2009 р. частка статутного капіталу у структурі загального досягла рекордного рівня – 82,3 %, хоча ще в 2003–2007 рр. вона сягала близько 60 %.

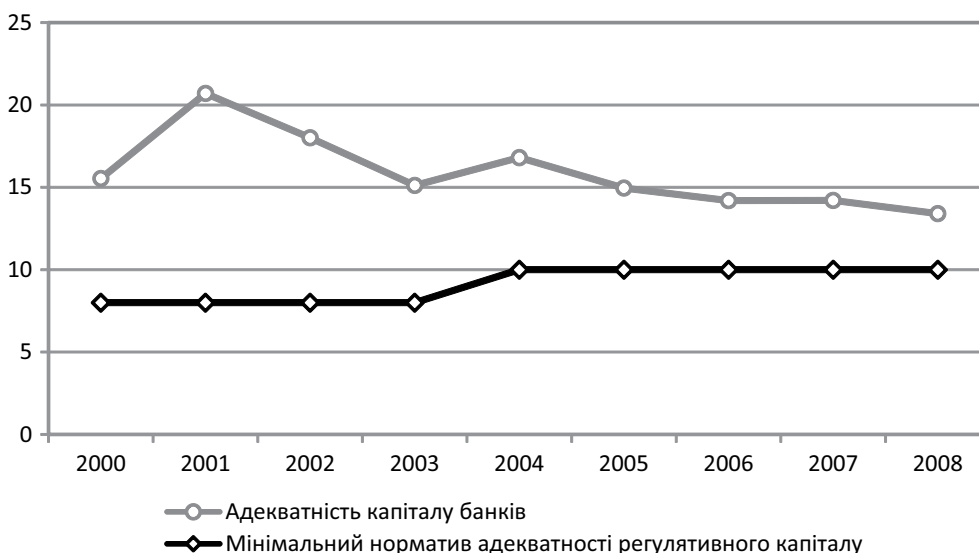
На сьогодні серйозною проблемою для переважної більшості країн світу є пошук джерел фінансування зобов'язань банків. Так, великі банки

¹ Кульпінський С. В. Особливості залучення іноземного капіталу у банківську систему України / С. В. Кульпінський // Наукові праці НДФІ. – 2007. – Вип. 1(38). – С. 149–156.

світу використовують переважно такі джерела, як продаж акцій, залучення депозитів та довгострокового боргу шляхом випуску облігацій і гібридних боргових інструментів. У періоди системних криз і значних вилучень коштів з депозитних рахунків банки вдавалися до інших форм використання коштів, зокрема, до залучення короткострокового боргу на міжбанківському ринку, брокерських депозитів, операцій РЕПО й операцій з рефінансування, що провадяться центральними банками. Останні набули особливого поширення в 2008 р.

Що стосується депозитів фізичних осіб, то це джерело фінансування різною мірою відображено у пасивах банків. Так, активи щодо залучених депозитів у середньому в банках Західної Європи та США вирости до значення 2,5, тоді як у таких країнах, як Китай, це значення ледве сягало одиниці. В Україні активи щодо залучених депозитів досягли значення, близького до 2,5, однак стосовно капіталу не можна однозначно стверджувати, що українські банки є недокапіталізованими. Порівняно з іноземними банками їхній капітал щодо активів був вищим і на 1 вересня 2009 р. становив 13,4 %. Тоді ж адекватність регулятивного капіталу банків перевищила значення 15, однак проблемні борги банків досягли 6,7 %. За рік до цього згідно з даними НБУ їх значення становило менше 2 %. Тобто капіталізацію українських банків не можна вважати недостатньою (рис. 1).

Доцільним є визначення компонентів капіталу, який складається з капіталу першого рівня (основний капітал) і капіталу другого рівня (додатковий капітал). До основного капіталу відносять зареєстрований статутний капітал банку, емісійні різниці, прибуток минулих років (нерозподілений), прибуток минулого року, що очікує затвердження (розподілу). До додаткового капіталу належать загальні резерви банку, резервний фонд, результати

Рис 1. Адекватність капіталу і його виконання банками України

Джерело: дані Національного банку України.

переоцінки основних засобів і прибуток поточного року (нерозподілений). Капітал другого рівня включає субординований борг, частину якого було залучено українськими банками з-за кордону (усього 37,5 млрд дол. США на 01.04.2009 р., що частково відбилося на прирості капіталу). Однак ріст капіталу мав місце переважно за рахунок додаткових емісій акціонерів і рефінансування прибутків. Таким чином, капітал банків був більш ніж достатнім для виконання вимог НБУ щодо капіталізації.

З метою виявлення впливу вимог до адекватності капіталу на ефективність усього банківського сектора проаналізуємо динаміку їх виконання в останні роки. Можна констатувати, що вітчизняні банки мали значний обсяг надлишкового капіталу. Останній є залишком, котрий обчислюється як різниця між необхідним обсягом капіталу, що вимагається регулятивними органами, і його загальним обсягом. Надлишковий капітал може коливатися антициклічно, тоді як загальний капітал і той, що вимагається, рухаються, як правило, проциклічно. В ідеалі загальний капітал має коливатися меншою мірою, оскільки прибутки банків та їх здатність поповнювати капітал рухаються проциклічно. Як видно з показника прибутковості капіталу (*ROE*), вітчизняні банки працювали відносно ефективно. Кореляція між динамікою капіталу і виконанням вимог щодо адекватності капіталу виявилася негативною і склала 0,75, що означає існування додаткових чинників, які зумовлюють падіння надлишкового капіталу при збільшенні загального показника. З усіх виявлених нами чинників впливу на прибутковість капіталу найбільш вагомим є обмінний курс. Причому цей чинник виявився єдиним вагомим в оцінюваній моделі, тоді як інші потребують додаткового дослідження через її низьку значущість.

$$\log(ROE) = 5,88 + 0,1Equity - 0,7ER(-1)$$

$$(2,21) \quad (3,12) \quad (-1,69)$$

$$R^2 = 0,2,$$

де *ROE* – прибутковість капіталу; *Equity* – банківський капітал; *ER* – обмінний курс гривні до долара США.

За розрахунками окремих авторів², знак прибутковості банківського капіталу є найбільш близьким до пояснення антициклічного руху надлишкового капіталу. Причина полягає в тому, що негативний знак прибутковості капіталу (*ROE*) у регресії вказує на те, що *ROE* має негативну кореляцію щодо надлишкового капіталу, тобто він коливається проциклічно. Звідси випливає, що й загальний капітал рухається проциклічно, оскільки він включає реінвестований прибуток.

Таким чином, можна констатувати не лише достатність капіталу вітчизняних банків задля виконання вимог НБУ, а й високий вплив нестабільності грошової одиниці на ефективність функціонування банків (звичайно, у певні періоди девальвація допомагає одержати більше прибутків від спеку-

² Ayuso J. Are Capital Buffers Pro-Cyclical? / J. Ayuso, D. Pérez, J. Saurina // Banco de España Working Paper. – 2002. – № 0224.

лятивних операцій, однак це нівелюється переоцінкою структури капіталу). Інше питання, чи достатній рівень капіталу, щоб служити “буфером” проти проблемних боргів. У розвинутих країнах, зокрема в ЄС і Швейцарії, ситуація з капіталом виглядає не зовсім сприятливою. Так, максимальний рівень капіталу щодо активів було зареєстровано в Італії та Іспанії (понад 6 % активів), тоді як у Франції в останні роки це значення не перевищувало 4 % активів. Що стосується капіталу великих інвестиційних банків, то не можна стверджувати, що він зберіг певні банки від банкрутства. Так, наприклад, загальновідомий “Леман Бразерс”, збанкрутілий у вересні 2008 р., мав відносно високий показник капіталу (рис. 2).

Останнім часом у світі точаться серйозні дискусії щодо змін вимог до банківського капіталу наглядовими органами. Це зумовлено недостатніми вимогами, зокрема до адекватності капіталу, та їх впливом на регулювання рівня ризиків, який нівелюється високим процентним рівнем обсягу капіталу. Серед основних завдань наглядових органів країн світу є зміна вимог до капіталу і навіть стандартів звітності під час проходження бізнес-циклів. Незмінні вимоги до капіталу стимулюють банківські установи до зниження обсягів кредитування чи скорочення активів у періоди дефіциту ліквідності, що лише посилює рецесію і призводить до погіршення ситуації у секто-

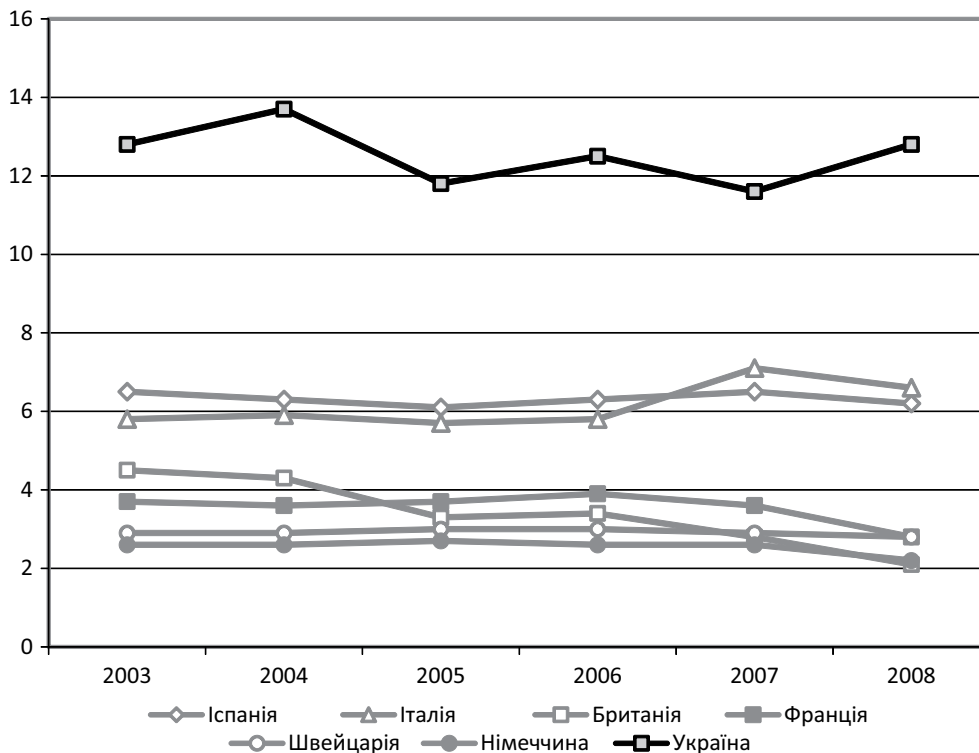

Рис 2. Показник капіталу щодо активів, %

Джерело: дані Національного банку України та Європейського центрального банку.

рі. Так, державне казначейство США пропонує запровадження жорсткіших вимог до капіталу в періоди економічного піднесення та їх лібералізацію під час спаду. Такий підхід означає проведення антициклічної політики щодо регулювання банківського сектора³.

Це можна підтвердити низкою прикладів. Так, у період економічного піднесення 2006–2007 рр. вимоги до адекватності капіталу в Україні не були достатньо жорсткими і становили 10 %. Така ж ситуація спостерігалася і в розвинутих країнах. У той же час вимоги до структури капіталу, а також до ряду показників кредитного портфеля були ще менш жорсткими. У деяких країнах показник відношення наданого кредиту до вартості іпотеки (LTV) коливався на рівні 70–75 % протягом циклу, тоді як після значного зниження цін на нерухомість і скорочення попиту це значення зросло до 100 %. Втім, сам підхід банків до активів як до захисного буфера від потенційно існуючих ризиків не був достатньо адекватним умовам функціонування сектора. Тому вже у 2007 р. банкам було рекомендовано запровадити нові вимоги до розрахунку ризиків (Базель-2)⁴. Вважається, що цей новий комплекс вимог якраз стимулював проциклічність банківського сектора, незважаючи на його більшу чутливість до ризиків порівняно з попередньою редакцією вимог Базельського комітету 1988 р. Згідно з вимогами Базель-2 у міру зниження кредитного рейтингу позичальника і платоспроможності у цілому банк-позичальник вимагає більшого обсягу капіталу для того, щоб підтримати поточний кредитний портфель. Інакше кажучи, чутливості капіталу до бізнес-циклу не було досягнуто, тому вже сьогодні пропонується прийняти нові програми регулювання капіталу, які б ураховували проциклічність у кредитному портфелі банків і змінювали мінімальні вимоги до адекватності капіталу протягом циклу таким чином, щоб вони були вищими на піку циклу і нижчими під час рецесії⁵. Для цього пропонується запровадження правила, яке б, по-перше, встановлювало більш високі середні вимоги до капіталу протягом циклу, а по-друге, давало б можливість вимогам до капіталу коливатися протягом циклу, але не знижуватися за чітко визначеного мінімального значення (наприклад, 8 %). Позитивним моментом цієї пропозиції є визнання згаданим правилом тієї обставини, що ризик банківської системи збільшується під час економічного піднесення, а виявляється лише під час спаду.

Нові вимоги до капіталу, обсяг якого повинен регулюватися, найімовірніше, будуть відрізнятися в країнах різним впливом капіталу на захист від ризиків, тобто здатністю поглинати зовнішні шоки. Регулятори погоджуються на посилення вимог і необхідність залучення десятків мільярдів доларів чи євро у вигляді нового капіталу. На останній зустрічі представників

³ *Cohen N.* Regulators Agree Tough Rules on Bank Capital / N. Cohen, P. Jenkins // *Financial Times*. – 2009. – Sept. 8.

⁴ *Cornford A.* Basel 2 at Mid-2006: Prospects of Implementation and Other Recent Developments / A. Cornford // *Financial Markets Center*. – 2006. – July.

⁵ *Brunnermeier M.* Deciphering the Liquidity and Credit Crunch 2007–2008 / M. Brunnermeier // *Journal of Economic Perspectives*. – 2009. – № 23. – P. 77–100.

країн “великої двадцятки” у вересні 2009 р. було погоджено запровадження окремих вимог⁶, зокрема: щонайменше половина капіталу банків має складатися з простих акцій та реінвестованих прибутків; наглядові органи повинні обмежувати здатність банків здійснювати виплати своїм акціонерам через дивіденди чи викуп акцій на піку циклів, щоб вони мали змогу створювати протициклічний захист у періоди спадів економіки; мають бути встановлені ліміти на запозичення банків щодо їх активів.

Окремі європейські банки утримували значну частину свого капіталу в гібридній формі з метою мінімізації можливого розмивання і уникнення необхідності залучати нові кошти. Гібридний капітал охоплює такі інструменти, як привілейовані акції, які не є чистим капіталом, але традиційно вважалися близькими до капіталу першого рівня або ключового показника фінансової стійкості. Регулятори дозволили європейським банкам утримати більше гібридного капіталу порівняно з американськими банками, що спричинило проблеми під час фінансової кризи, оскільки гібридний капітал не має такої ж властивості щодо покриття збитків, як акціонерний капітал.

Прикладами недавнього регулювання капіталу у країнах, що розвиваються, є запровадження Народним банком Китаю вимог до врахування компонентів капіталу⁷. Так, Комісія з регулювання банківського сектора підготувала у серпні 2009 р. зміни до норм регулювання капіталу. Це пов'язано з доволі стрімким ростом кредитів з початку 2009 р. і занепокоєнням щодо перегріву банківського сектора країни. Згідно з цим документом від банків вимагається вираховувати існуючий субординований і гібридний борг з допоміжного капіталу. Середньозважена адекватність капіталу 205 комерційних банків Китаю наприкінці 2008 р. становила 12 %, що на 3,7 % вище, ніж рік потому (за річним звітом сектора). Слід зазначити, що ця цифра значною мірою залежить від п'яти найбільших банків країни, на які припадає 52 % активів усього банківського сектора⁸. За новою постановою субординовані і гібридні облігації, випущені одним банком, не можуть перевищувати 15 % основного капіталу банку. Придбання субординованого і гібридного боргу, випущеного банками обсягом більш ніж 20 % основного капіталу, забороняється.

Найбільшою проблемою захисту банків від ризиків є не лише зростання обсягів капіталу в періоди економічного піднесення, а й уникнення дисбалансів ліквідності. Для запобігання цьому певні інновації вже запроваджено в Новій Зеландії – країні, де вперше було апробовано інфляційне таргетування. В середині 2009 р. резервний банк країни запровадив нові вимоги для місцевих банків, які мають бути виконані у найближчі роки. Два показники часових дисбалансів між залученими і наданими ресурсами по-

---

⁶ *Cohen N. Regulators Agree Tough Rules on Bank Capital / N. Cohen, P. Jenkins // Financial Times. – 2009. – Sept. 8.*

⁷ *China to Implement New Capital Requirements for Banks Over Several Years. – 2009. – Sept. 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.americanbankingnews.com.*

⁸ *Народний банк Китаю [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bbc.gov.cn.*

винні сприяти накопиченню банками достатнього обсягу ліквідних активів на випадок неочікуваного вилучення коштів значної кількості кредиторів. Найбільш несподіваною є вимога щодо так званого коефіцієнта ключового фондування, згідно з яким принаймні 70 % загального кредитного портфеля банків має фінансуватися довгостроковими зобов'язаннями – депозитами фізичних осіб та залученням боргу строком не менше одного року. Жоден з банків країни поки що не виконує цієї вимоги, однак очікується, що великі материнські банки з Австралії зможуть позичати дешевий короткостроковий ресурс і перетворювати його на довгостроковий для дочірніх компаній⁹. Разом з тим на ринку вже очікується підвищення вартості залучення ресурсу не менш ніж на 10–20 базисних пунктів найближчим часом.

Така вимога близька до нещодавно запровадженої в Китаї. Проте Китай також робить кроки до посилення нормативних вимог до капіталу. І в цьому сенсі згадані вище заходи щодо вилучення субординованого боргу з розрахунку капіталу можуть скоротити кредитування приблизно на 700 млрд юанів або знизити середній рівень адекватності капіталу на 0,6 %. Всі ці заходи спрямовувалися на обмеження росту кредитного портфеля банків Китаю, який мав рекордне значення у першій половині 2009 р. Банк Китаю вже підвищив норматив адекватності капіталу для банків, які публічно торгуються, з 8 до 10 % і планує підвищити його до 12 % наприкінці 2012 р. Саме ці заходи, незважаючи на їх антициклічну спрямованість, мали наслідком падіння інтересу іноземних інвесторів до фондового ринку. Фондова біржа м. Шанхаю засвідчила падіння свого індексу на 22 % протягом серпня 2009 р., після появи інформації про запровадження більш жорстких норм до капіталу місцевих банків. Інвестори почали проявляти занепокоєння у зв'язку з можливістю залучення банками коштів з фондового ринку, аби виконати нові вимоги до капіталу. Це особливо позначилося на вартості акцій банків. Згаданий приклад є показовим у плані взаємозв'язку з фондовим ринком, оскільки посилення вимог до адекватності чи структури капіталу зумовлює необхідність пошуку джерел поповнення капіталу, зокрема через фондовий ринок. В Україні на фондовому ринку котируються акції лише шести банків, однак поява нових банків серед емітентів на фондовій біржі може бути додатковим чинником пошуку капіталу у разі поширення вимог до його адекватності чи структури. Таким чином, виникає додатковий ризик зниження рівня капіталізації банків у разі проведення невиваженої циклічної політики регулювання капіталу.

Виходячи з недостатності вимог до адекватності капіталу слугувати основним інструментом згладжування циклів, рядом економістів пропонується низка заходів з регулювання вимог до банківського капіталу. Так, в одній з останніх наукових праць¹⁰ пропонується індексація вимог до банківського

⁹ Lord of the Ratios // *The Economist*. – 2009. – Sept. 3.

¹⁰ Perotti E. Liquidity Insurance for Systemic Crises / E. Perotti, J. Suarez // *CEPR Policy Insight*. – 2009. – № 31. – Feb. 11.

капіталу щодо таких показників: приріст банківських активів; загальний леверидж; дисбаланс часової структури активів і пасивів.

Також пропонується обов'язкове відрахування з ліквідності, тобто певний податок з ліквідності, який сплачується регулярно банком керівному органу, котрий зможе надати банку термінову ліквідність чи навіть капітал у період системної кризи. Це відрахування має збільшуватися у разі розриву часової структури залучених і наданих коштів та повинно впливати на вирівнювання вартості короткострокових і середньострокових ресурсів. При цьому пропонується не брати до розрахунку депозити фізичних осіб у зв'язку з їх стабільністю. Надходження з цих відрахувань мають перераховуватися у спеціальний страховий фонд, який би надавав підтримку банкам разом з центральним банком. Це нововведення було б доцільним в Україні, оскільки в нашій країні загальні активи Фонду страхування вкладів є доволі незначними – 4,7 млрд грн за станом на початок жовтня 2009 р. До того ж нововведення захищало б банки від банкрутства, забезпечило б якісний контроль за грошовою масою (НБУ не мав би потреби збільшувати обсяги грошової маси при наданні ліквідності). Це також посилює дисципліну банків в утриманні позитивних розривів у часовій структурі активів і пасивів. Застосування такої схеми на постійній основі, наприклад щотижнево, відображало б масштаб незастрахованого короткотермінового фінансування, ступінь розриву часової структури і премію за ризик на короткостроковому елементі кривої дохідності, оскільки спотворення короткострокового елемента кривої дохідності пов'язані з нахилом кривої дохідності протягом бізнес-циклу.

Капітал банківської системи досяг рекордного значення у 2008 р., вітчизняні банки мали достатній його обсяг для виконання нормативів НБУ. Ефективність банківської системи залежала тоді більшою мірою від стабільності обмінного курсу, а пошук нових джерел фінансування банків значно актуалізувався в 2009 р. Як засвідчив аналіз, зміна одних лише вимог до адекватності капіталу не є достатньою для розв'язання проблеми ризиків банківської ліквідності. Вона має вирішуватися у комплексі з іншими заходами щодо регулювання ліквідності, зокрема страхування розривів часової структури ліквідності і запровадження вимог щодо відношення наданих ресурсів до залучених. Збільшення статутного капіталу банками має низку недоліків, оскільки акціонери можуть розглядати цей капітал як актив, яким вони володіють. Тому необхідно, з одного боку, проводити антициклічну політику до вимог адекватності капіталу, а з другого – посилити вимоги до структури капіталу банків.